

JOVAN JOVANOVIĆ

PRVA KNJIGA IZ OBLASTI STVARALAŠTVA MUŠLIMANA U BOSNI I HERCEGOVINI

ŠTAMPANA LATINICOM

Povodom 90—godišnjice njenog štampanja (1883—1973)

Prije devedeset godina u Sarajevu je štampana publikacija RISALEI AHLAK. Ustvari to je prva knjiga iz oblasti stvaralaštva Muslimana u Bosni štampana latinicom. Bibliografski njen opis glasi:

RISALEI AHLAK. Pouka o lijepom i ružnom ponašanju. Po turskom za muhamedansku mladež u Bosni i Hercegovini priredio i poslovicama narodnim i arapskim okitio muhamedanski školski odbor okružja sarajevskoga a odobrio Reis—ul—ulema za Bosnu i Hercegovinu. U Sarajevu 1300 (1883). Troškom mearif sanduka okružja sarajevskoga. Tisak zemaljske tiskare. Str. 32. 8°

Knjigu je izdao Muhamedanski školski odbor okruga sarajevskog u čiju je nadležnost spadao i nadzor nad muslimanskim nižim vjerskim školama — mektebima. U odnosu na Vladu Odbor je imao savjetodavnu funkciju. ¹⁾ Finansijska sredstva za štampanje dodijeljena su iz Školskog fonda (Mearif sanduka) a odobrenje za štampu dao je Reisul ulema Mustafa Halmi Hadžiomerović (1817—1895). Ustvari Hadžiomerović je bio prvi Reisul ulema u Bosni. Na taj položaj došao je iste godine kada je štampano djelo Risalei ahlak — tj. 1883. godine.

Na knjizi nije štampano ime autora što znači da je izdata anonimno. Međutim zna se da je za štampu priredio Mehmed—beg Kapetanović Ljubušak i to na osnovu sličnih udžbenika štampanih na turskom jeziku. Naime, Risalei—ahlak duže vremena upotrebljavan je kao udžbenik u mektebima. Prvi put je — zahvaljujući Kapetanoviću — 1883. godine štampan na narodnom jeziku. Ranija izdanja štampana su samo na turskom jeziku.

Osman A. Sokolović uz bibliografski opis Risalei—ahlaka napominje da je Ibrahim beg Repovac (1860—1900) zajedno sa Kapetanovićem djelo pripremio za štampu. ²⁾ (Uzgređ valja napomenuti da je bibliografski opis Sokolovića nepotpun). Međutim ta pretpostavka nije potvrđena.

1) Muhsin Rizvić. Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine. Knjiga prva. (Doktorska disertacija) str. 113—114.

2) Sokolović Osman A. Pregled štampanih djela na srpskohrvatskom jeziku Muslimana Bosne i Hercegovine od 1878—1948. godine. Separat iz Glasnika VIS za 1955/57., str. 32.

Risalei ahlak.

Pouka

o

lijepom i ružnom ponašanju.

Po turskom

za

muhamedansku mladež u Bosni i Hercegovini priredio i
poslovicama narodnim i arapskim

okitio

muhamedanski školski odbor okružja sarajevskoga

a odobrio

Reis-el-ulema za Bosnu i Hercegovinu.

—§§§—

U Sarajevu 1300 (1883)

Troškom mearif sanduka okružja sarajevskoga.

Tisak zemaljske tiskare.

Kapetanović je rođen 19. septembra 1839. u Vitini kod Ljubuškog. Školu je učio u Mostaru — gdje je naučio turski, arapski i persijski, i Ljubuškom. Putovao je u Italiju, Austriju, Krf, Aleksandriju, Misir i Tursku. Ova će mu putovanja mnogo pomoći da proširi svoje znanje i kulturu i unekoliko će uticati na neka njegova politička opredjeljenja. Zauzimao je ugledne položaje u vojsci i građanstvu i dobio više odlikovanja. Posljednja funkcija Mehmed—bega Kapetavića bila je: načelnik grada Sarajeva koju je zbog bolesti morao napustiti 1898. godine. Umro je u Sarajevu 29. jula 1902. godine.

Ljubušak se bavio književnim radom koji se, uglavnom, sastoji u prikupljanju narodnih umotvorina. Na tu vrstu njegove djelatnosti osvrnuo se prije više od šest decenija (1911) Vladimir Ćorović u monografiji MEHMED BEG KAPETANOVIĆ, književna slika. Sarajevo, 1911.

Detaljnou analizom i metodom upoređivanja Ćorović je ustanovio da je Kapetanović u svoju zbirku NARODNO BLAGO unio veći broj poslovice koje su već bile objavljene u zbirci Vuka Karadžića. Dalje konstatuje da je neke unosio dvaput. Jedan broj poslovice preveo je sa arapskog i turskog jezika, a ima i takvih koje je preradio. Zbog toga je Ćorović u ocjeni književnog rada Ljubušaka bio vrlo oštar i vrlo škrt u pohvalama. Ali treba naglasiti da je opšti sud Vladimira Ćorovića o Mehmed—begu kao ličnosti bio pozitivan. Po njemu "on je prvi Musliman u Bosni i Hercegovini, prema tom prvi Musliman uopšte, koji stalno piše na našem narodnom jeziku, koji ulazi u narodnu, iako nacionalnu, čisto bosansku književnost. On je, dalje, prvi Musliman, koji nastavlja Vukovu tradiciju rada, koji se oduševljava narodnim blagom i koji, po njegovom posrednom uzoru, počinje svoj rad te vrste. On je, najzad, jedan od onih čestih tipova bosanskih Muslimana, koji su samo Bošnjaci i Muslimani, koji osjećahu samo bosanski i koji su smatrali za težak grijeh biti onim što su: ili Srbi ili Hrvati".³⁾

Ćorović je naravno na nacionalnu opredjeljenost Muslimana gledao iz perspektive i ugla prije više od šezdeset godina. Svakako da je doživio priznavanje muslimanske nacionalnosti, koju su Muslimani u našem novom društvenom poretku normalno i opravdano dobili, i on bi promijenio svoje prevaziđeno i svakako zastarjelo uvjerenje o nacionalnosti naših Muslimana.

Najnoviji i opširan osvrt na književni rad Ljubušaka kao i na njegovu ličnost i rad uopšte nalazimo u doktorskoj disertaciji Muhsina Rizvića koju smo već citirali. Rizvićev sud o književnoj djelatnosti Kapetanovića razlikuje se od onoga koji je dao Ćorović. Njegovo književno stvaralaštvo, ukratko rečeno, predstavlja književnu i kulturnu vrijednost kojemu kao takvom pripada određeno i ugledno mjesto u bosansko-hercegovačkoj književnosti i kulturi. Dalje iz izlaganja profesora Rizvića vidi se da je Kapetanović ličnost dostojna pažnje i priznanja. Posebno njegovi principi o vjerskoj toleranciji i dobrim međunacionalnim odnosima u Bosni spadaju u kategoriju načela trajnih vrijednosti. Ljubušak je ne samo ovim i sličnim pogledima nego i književnim stvaralaštvom (naročito publikacijom Risalei—ahlak) uticao na književnu aktivnost, književnu i političku orijentaciju jednog broja Muslimana u Bosni.

Drugo izdanje Risalei—ahlaka nije se pojavilo. Bosanska štampa, izgleda nije reagovala na njegovu pojavu 1883. godine. Razlog, vjerovatno, treba tražiti u tome što nije uočena uloga ovog udžbenika u problematici vaspitanja djece. Svakako da je osvrt

3) V. Ćorović. Mehmed beg Kapetanović. Str. 1.

štampe zasluživao ako ni po čemu drugom a ono po tome što je ovo prvi udžbenik ove vrste štampan na narodnom jeziku.

Prilikom ocjenjivanja njegove vrijednosti treba imati u vidu vrijeme u kojem se pojavio. Jer od tada do danas naša pedagoška misao, pedagoška praksa i stvarnost, sistem nastave, obrazovanja i vaspitanja toliko su napredovali da se približavaju evropskom nivou. I svakako, kada bi se polazilo sa današnjeg stanovišta, Risalei—ahlak bi se našao pod teškim udarcima kritike. Međutim prije devedeset godina — kada je naše školstvo, može se reći, bilo još u povelju — predstavljao je dragocjen kodeks pedagoško—etičkih pouka i preporuka o lijepom vaspitanju školske djece. Kao takav u sistemu vaspitanja on je predstavljao ne samo koristan udžbenik nego i važan činilac u vaspitanju školske djece i djece uopšte. On je mogao poslužiti kao udžbenik za osnovne škole svih nacionalnosti u Bosni i Hercegovini — ukoliko je takva nastava u njima bila zastupljena. Jer, zahvaljujući priređivaču Mehmed—begu Kapetanoviću i njegovim pogledima prožetim demokratskim duhom, u Rislei—ahlaku nije bilo ni jednog elementa koji bi vrijedao nacionalna ili vjerska osjećanja pripadnika bilo koje nacionalnosti.

Prilikom osvrta na ovo djelo profesor Rizvić nije polazio sa pozicija škole i školstva. Njegovu ulogu i značaj proučio je sa gledišta književnosti. A to je jedan dokaz više o vrijednosti Kapetanovićeva Risalei—ahlaka.

Poslije kraće analize sadržaja Risalei ahlaka Rizvić zaključuje: "Iz preporuka nauke i učenja zacrtanih i iznesenih u ovoj knjižici izaći će docnije čitav književni pokret sa težnjom i agitacijom prosvjete, Bašagić, Mulabdić i drugi osobito oko lista "Behar" i društva "Gajret". Iz preporuka "čudorednosti i savršenstva", koji se još jedanput ističu u završnoj riječi knjige izići će moralno—pedagoška proza Hamdije Mulića. Opšte uvodne i završne prosvjetne i moralne teze ovog djela uklapaju se, međutim, u ladanac idejnih nastojanja književnog stvaranja i kontinuiteta bosanskohercegovačkih Muslimana od djela na orijentalnim jezicima, preko alhamijado—literature do prvih pokušaja štampe i publicistike" ⁴⁾, kaže Muhsin Rizvić.

Iz ovoga jasno se vidi da je knjiga Risalei—ahlak pored pedagoško—didaktičke i etičke uloge imala i ostvarila i drugu također važnu funkciju.

Risalei—ahlak nije nikakva teorijska rasprava. Naprotiv to je priručnik prilagođen potrebama o lijepom vaspitanju djece. "Pouke u ovoj knjizi iznesene su razgovjetno i direktno, s nekim racionalnim duhom, koji se slaže s duhom narodne poslovice. Definicije vrlina i poruka su uprošćene i izražene s pozivanjem na tradicionalnu i opšte-ljudsku etiku i u isto vrijeme pragmatično. Sve ih povezuje opšta koncepcija plemenitosti i humanosti, te uljudnog i, reklo bi se, gotovo aristokratskog ponašanja". ⁵⁾

Izuzev u dva slučaja na koja upozorava i Vladimir Ćorović ⁶⁾ (Kletva /11/ i Zavidnost /13/) može se reći da su Kapetanovićeva objašnjenja postavljenih teza uglavnom pravilna. Na kraju svakog obrađenog pojma navodi, kao potvrdu, narodne poslovice čiji su smisao i sadržina adekvatni onome što je rečeno u datom tekstu. Neki autori čak primjećuju da ponekad navedena poslovice više govori nego i sam tekst. To ide u prilog Ljubušaku da je prilikom izbora poslovice imao i smisla i ukusa.

4) Ibidem, str. 115.

5) Ibidem, str. 115.

6. V. Ćorović, str. 16.

Prilikom njihova citiranja primjećuje se da se držao neke određene mjere. Naime, on citira od jedne do tri poslovice, a samo u jednom slučaju četiri (kada govori o čistoći /22–23/). Kapetanović kao da je znao da bi nagomilavanje ove vrste narodne mudrosti negativno uticalo na djecu i prema tome ne bi se mogao postići bolji efekat. Osim toga razvodnjavao bi se sažeti tekst o prethodnom problemu.

Već se po djelu Risalei—ahlak primjećuje Ljubušakova naklonost prema narodnom stvaralaštvu za što, kako su već ranije konstatovali neki autori, ima zahvaliti svom prijatelju Vuku Vrčeviću (1811–1882) koji je na njega uticao prilikom zajedničkog boravka u Trebinju. O postignutom rezultatu u tom pravcu najbolje govore dvije Ljubušakove zbirke: NARODNO BLAGO i ISTOČNO BLAGO.

Udublјivanjem u tekst knjige Risalei—ahlak može se zaključiti da je autorova težnja i želja u isto vrijeme da pouke i oporuke o lijepom ponašanju postanu sadržina dječje svijesti i njihova navika u životu. Prema tome treba imati u vidu da to nije formalno izlaganje stavova sadržanih u granicama pojma "valja—ne valja", odnosno "treba — ne treba".

Kapetanović svojim izlaganjem i naravno navođenjem narodnih poslovice ubjeđivajuće i vaspitno djeluje na djecu. Njegov krajnji cilj je da kod njih razvije smisao i ljubav prema lijepom s jedne, a odvratnost i mržnju prema onome što ne valja, s druge strane. U tome se ogleda jasan izraz njegovog pedagoškog takta.

Risalei—ahlak sadrži 34 ukratko obrađena pojma odnosno teze čiji je naslov na našem i turskom jeziku, ali štampan našim latiničnim pismom (Pobožnost, Znanje, Štovanje, Laž, Haberoñošenje, Dvoličnost, Kleveta, Nanošenje štete, Oholost, Zavidnost, Skitnja, Lukavost, Raskalašenosť i nepristojne šale, Psovka i ružan govor, Krađa, Slabost na riječi, ponižavanje drugoga, Pizma i tajna mržnja, Vijernost, Budi na riječi. Počitovanje, Štednja, Valjano drugovanje, Hitnja i jogunluk. Čistoća, Darežljivost, Tvrdost, Pomoć i milosrđe, Čuvanje zdravlja, Prijateljska pažnja, Pristojnost i učtivost, Ljubav bližnjega, Poštenje i čestitost, Njegovanje prijateljstva).

Nijedan naslov, po našem mišljenju, nije suvišan. Možda bi se moglo postaviti primjedba da neke teze nijesu zastupljene a koje u naše vrijeme okupiraju pažnju pedagoga i imaju ulogu u problematici vaspitanja djece. No ukoliko su ti problemi i postojali u to davno vrijeme njih je Kapetanović izostavio iz čisto taktičkih i pedagoških razloga. Na kraju knjige on o tome kaže: "Mnogo bi se još dalo napisati dobrih savjeta o čudorednosti i savršenstvu, ali bi to onda bilo djeci suviše teško naučiti i upamtiti".⁷⁾

Nema sumnje da je ovo još jedan dokaz koji govori o pedagoškom taktu i pedagoškom kvalitetu Mehmed bega Kapetanovića. Jer i u najsavremenijoj pedagoškoj štampi u svijetu stalno se ukazuje na negativne posljedice koje proističu iz činjenice: opterećivanje učenika.

Veći broj teza obuhvaćenih u knjizi o kojoj je riječ i danas su aktuelne i spadaju u prvi plan vaspitanja učenika i djece uopšte. Možda su neke od njih čak aktuelnije nego li u vrijeme kada je Kapetanović pripremao za štampu Risalei ahlak. Svi se savjeti, pouke i pojmovi međusobno povezuju, prepliću i sve je usmjereno u jednom pravcu: izgraditi dječju ličnost. Putem vaspitanja i obrazovanja stvoriti od djeteta humanog, prosvijećenog, moralno i fizički snažnog, plemenitog, istinitog, široko kulturnog i drugim vrlinama odabranog čovjeka. Dakle sve u svemu — biti čovjek. Naravno to je onaj

7) Risalei—ahlak, str. 31.

ideal čovjek kakvog je zahtijevalo ondašnje vrijeme i kakvog je u vidu imalo ondašnje društvo uključujući tu porodicu i školu. I zato knjiga Risalei—ahlak ima trajnu pedagošku vrijednost i svojom sadržinom i namjenom ulazi u sastav pedagoškog i kulturnog nasljeđa Bosne i Hercegovine.

U knjizi su, kao što je rečeno, ukratko obrađene 34 teze. Prva govori o pobožnosti, posljednja o pokornosti caru. U ona vremena smatralo se da su ovo primarne čovjekove dužnosti. Sve druge, u neku ruku, podređene su njima. Ipak u Risalei—ahlaku, nije mnogo prostora ustupljeno Bogu i caru. I jedno i drugo postavljeni su u mogućnim okvirima s obzirom na relativno daleku prošlost kada su, u odnosu na današnje vrijeme, postavljane druge moralne norme i životni ciljevi, odnosno ideali.

Iz teksta se može zaključiti da čovjek u odnosu na Boga nije pasivizirano biće koje se slijepo pokorava Njegovoj volji i od Njega očekuje sva rješenja. Naprotiv, čovjek je stvaralac i — da se poslovički izrazimo — kovač svoje sreće. Jest, da je Bog sve stvorio, kako se u knjizi govori, zbog čega Mu čovjek treba da je zahvalan i da Mu se moli (7) ali ljudi su "po pameti (znači svjesno—J.J.) i po zakonu uvijek dužni dobro činiti" (7).

Neposredno poslije pojma "Pobožnost" postavljena je tema "znanje". Međutim autor još u predgovoru svoga djela na prvom mjestu ističe znanje koje jedino čovjek može posjedovati. Upravo znanje je — kako rezonuje Kapetanović— jedan od onih kvaliteta po kojima se čovjek razlikuje od životinje. Najbolje za ilustraciju ovog navesti, njegove riječi: "Ali čovjek se od životinje odvaja znanjem, pameti, mislima i govorom riječi. Um ljudski usavršava se samo učenjem nepoznatih stvari od učenih ljudi i iz knjiga, a čovječanstvo se uzvisuje samo oplemenjivanjem čudi", tvrdi Ljubušak (3).

Iako je po redosljedu pojmova objašnjenih u Risalei—ahlaku prvo mjesto pripalo pobožnosti ipak autor prioritet daje znanju. On smjelo tvrdi: "Čovjeku je od svega najpotrebnije znanje" (7). Dakle, znanje prije svega i iznad svega.

Zadržati stečeno znanje samo za sebe, za lični prosperitet značilo bi pretvoriti ga u mrtav kapital. Da ne bi do toga došlo autor je naglasio, gotovo definisao, njegovu suštinu, smisao i funkciju savjetom "pribavljaj znanje s namjerom, da znaš i činiš ono što je dobro, te da i drugoga poučiš" (8).

To drugim riječima znači da znanje treba staviti u službu čovjeku i dobru i obavezno ga prenositi na druge.

Poštovanje čovjekove ličnosti podvučeno je nekoliko puta u knjizi Risalei—ahlak (8,9., 17., 18., 19., 20., 28., 29). Savjet djeci da poštuju roditelje, učitelja i majstora — kao prve dobrotvore i hranitelje — istaknuto je na prvom mjestu (8). Posebno privlači pažnju visoko poštovanje i značaj koji se pridaje učitelju. Govoreći o ulozi roditelja i učitelja autor zaključuje: "Još je učiteljevo pravo starije od očeva i materina, jer te učitelj k savršenstvu privodi" (9).

Ovako visoka ocjena ličnosti učitelja i njegova pedagoškog rada rijetko se može čuti ili sresti u literaturi — čak i pedagoškoj. Nazivajući učitelja dobrotvorom koji učenika "k savršenstvu privodi" autor je time, vjerojatno, htio reći da učenik gleda u učitelju odnosno u nastavniku svoga iskrenog druga i prijatelja. I obratno, da učitelj — nastavnik u svakom učeniku vidi čovjeka. Autor kao da je bio svjestan pedagoškog momenta: da se kvalitetan uspjeh ne može očekivati ako na relaciji nastavnik—učenik postoje, makar i male, neravnine.

I naša savremena pedagoška praksa u ovome nije mnogo dalje pošla.

Isticanjem imena majstor uz ime učitelj istodobno je izraz uvažavanja samoga majstora, priznavanje učiteljske uloge koju on vrši kada učenike poučava u zanatskoj vještini i izraz poštovanja prema zanatu uopšte.

Nema sumnje da ovakvo vaspitanje učenika u mnogome pomaže da se zanatska djelatnost vrednuje istim mjerilima kao i, recimo, intelektualna.

U knjizi ima takvih suptilnih elemenata iz oblasti lijepog ponašanja koje bi i najsavremeniji bon-ton prihvatio. Radi primjera citiraćemo samo neke dijelove teksta.

"Kada se ljudi jedan s drugim viđaju i razgovaraju, neka budu umiljati i prijazni, a neka se čuvaju ružna ponašanja i takvih riječi, koje bi mogle drugoga uvrijediti. Doista nije lijepo, kada je tko namrgođena lica a riječ izgovara kao da po glavi udara, jer to čini samo onaj, koji sam sebe suviše veliča.

Ugodno je, kada čovjek riječi ne govori suviše brzo jednu za drugom, te onda ne dulji govor kako će slušaocu dosaditi, već treba prijaznim licem, bez ljutine i zabune jednu za drugom onako iskazati, kako će slušalac najbolje moći razumjeti; ali ne treba opet udarati u velik i nepristojan smijeh, te ponašanjem svojim isticati namjeru, da i drugog zasmiješ" (27–28).

I još da navedemo samo jedan savjet upućen djetetu kada se nalazi u posjeti. "Ako te štogod upita (onaj kod koga je u posjeti – J.J.), odgovaraj uljudno i pametno, nogu ne pružaj, po nosu ne kopaj, ne igray se ustima i rukama" (28).

Ocjenjujući ove pouke o učtivosti (njima sličnih ima priličan broj u knjizi) sa današnjeg stanovišta može se zaključiti da niti su suviše niti prevaziđene.

U periodu kada je Kapetanović pripremao i objavio Risalei—ahlak naše narode, pogotovo na području Bosne — vjekovima su tukle razne nedaće. U takvim okolnostima prosvijećenost, medicina i nauka uopšte nalazile su se u nezavidnoj situaciji. U takvoj kulturnoj zaostalosti neminovno je očekivati prisustvo sujevjerja kao i onih loših posljedica koje iz njega proizlaze. Čovjek, na primjer, u borbi za očuvanje zdravlja umjesto da se koristi pravim lijekovima pribjegavao je sujevjerju i raznim vjerovanjima i sredstvima koja nemaju nikakve veze sa medicinom niti pak praktične vrijednosti. Naprotiv takvim načinom ugrožavano je čovjekovo zdravlje.

U takvim uslovima Kapetanović obrađuje temu "Čuvanje zdravlja" (25–27), koju, kako i sam kaže, zbog ograničenosti prostora u Risalei—ahlaku nije bio u mogućnosti opširnije obraditi. Ali važno je to da on kao jedino sredstvo za očuvanje zdravlja i suzbijanja bolesti priznaje lijek (proizvod stručnih ljudi—ljekara), a sve drugo kategorički odbacuje. "Mnogo je stvari, kaže Ljubušak, s kojih se u čovjeka bolest rađa, ali zato je ljekarsko znanje pronašlo one lijekove, kojima čovjek bolest može suzbijati, ili sam, ili po drugom" (26).

Ne može se poreći činjenica da je trezveno gledanje Mehmed bega Kapetanovića na očuvanju čovjekova zdravlja — njegovo djelo Risalei—ahlak povoljno uticalo na zdravstveno prosvjećivanje u Bosni.

Na djecu se apeluje da govore istinu. Težina laži koja kompromitujuće djeluje na onoga kome je upućena i onoga ko je "fabrikuje" pravilno je ocijenjena. "Laž je veoma ružan i svake pokude dostojan grijeh, koga se treba čuvati, kako nam to i vjera i um zapovijedaju, jer se je zbog laži mnoga već nesreća dogodila i još se uvijek događa" (9).

Ovome mišljenju Mehmed bega Kapetanovića želimo dodati naš kratak komentar. Naime, skloni smo povjerovati da lažovi više zla nanose pojedincu i društvu od lo-

pova. Jer sila zakona ne proteže se na njih onom snagom i efikasnošću kao što je to slučaj protiv lopova. Lopov ne može doživotno krasti a da ne bude uhvaćen. Na kraju sud ga osudi i društvo od njega odahne, dok lažov u većini slučajeva mirno živi, nanoseći bolove drugima a katkad i društvu.

U Risalei—ah laku prokomentarisane su — i naravno osuđene neke negativne pojave koje su tada bile manje izrazite nego u naše vrijeme. Spomenućemo, na primjer, štetočinstvo (12) i psovku (16). Međutim danas su oba problema akutna i kao takvi u najmanju ruku zabrinjavaju, a pedagozi kojima je to dužnost, pa u neku ruku to zadire i u problematiku sociologa, ne bave se njima dovoljno.

U svakom slučaju štetočinstvo prelazi okvire dječjeg nestašluka. Svakodnevni i česti primjeri ubjedljivo govore o postojanju nagona za uništavanjem kako kod djece tako, na žalost, i kod jednog broja odraslih. Štetočinstvo istovremeno negativno utječe na vaspitanje djece i prouzrokuje velike materijalne štete zajednici pa i s te strane obavezuje nas da se angažujemo na suzbijanju ove negativne pojave. U suzbijanju ove štetne pojave moguće je postići uspjeh: upornim vaspitanjem djece u porodici i školi, aktivnim zalaganjem društvenopolitičkih organizacija usmjerenim na buđenje svijesti i odgovornosti pred društvom starijih štetočinaca. Na kraju i primjena nadoknade pričinjene štete ne dolazi u sukob sa duhom demokratskih načela.

Problem psovke, kao uostalom i problem štetočinstva, češće se postavlja u dnevnoj nego pedagoškoj štampi, umjesto da bude obratno. Budući da se sticajem okolnosti i čestom upotrebom organski povezala sa našim svakodnevnim rječnikom (na što reaguju stručnjaci maternjeg jezika u našim republikama) stekla je u neku ruku i "pravo građanstva". Nalazimo je u novije vrijeme čak i u literarnim spisima nekih naših uglednih književnih radnika.

Neki koriste kao najpodesnije sredstvo da njom izraze drugarsko i prijateljsko osjećanje kao, na primjer, prilikom susreta, pozdrava, čestitanja i tome slično. U tome smo, možda, originalni. Dobar broj djece svih uzrasta više ne osjeća psovku kao nešto ružno, nešto što unižava čovjekovo dostojanstvo. U tome, na žalost, nije mnogo odmakao ni jedan broj osoba u zrelih godinama.

Ovim kratkim osvrtom na štetočinstvo, posebno na psovku, htjeli smo skrenuti pažnju na vrijednost knjižice Risalei—ah lak koja je davno — prije devedeset godina intenzivno upozoravala i na ove negativne pojave, pozitivno djelujući na vaspitanje nekoliko generacija.

Iz sadržaja knjige Risalei—ah lak vidi se da na čovjeka treba gledati kao na ljudsko biće sa dobrim i lošim osobinama. Ali nigdje nema riječi o tome da čovjeka treba mrziti, iako on svojim ponašanjem odstupa od etičkih normi i pedagoških stavova koje knjiga postavlja i čiji je glavni cilj da svaki građanin postane kompletan čovjek. Krakko rečeno: čovjek čovjeku je brat.

S obzirom da su stavovi Risalei—ah laka uglavnom usmjereni u ovom pravcu i da vaspitanje, koje ova knjiga preporučuje, usmjerava u istom cilju, smatramo da je to istovremeno i jedan od njenih najvećih dometa.

Pojam "igra" (dječja) nije posebno postavljen ni obrađen. Međutim u tekstu nailazimo na dva mjesta (4., 14) iz kojih se može naslutiti da je poimanje dječje igre u to vrijeme potpuno suprotno današnjem. Naime, dječja igra je ocijenjena kao uzaludno traćenje vremena. Kratko rečeno: igra je porok.

U svijesti ljudi, znači, nije bilo sazrelo ubjeđenje da je igra nužna i životna potreba svakog djeteta. I s obzirom da igra vrši jednu od važnih funkcija u izgrađivanju dječje ličnosti nezamjenljiva je kategorija dječje rasonode.

Patriotsko vaspitanje nigdje nije dotaknuto u Risalei—ah laku. Nije isključeno da je priređivač knjige taj propust učinio iz taktičkih i političkih razloga. Naime, Bosna se nalazila pod austro—ugarskom upravom. Kapetanović je, istina, isticao "bošnjaštvo" kao neku varijantu nacionalnosti, ali, istovremeno, nije krio ni svoje naklonosti prema Austriji. Ukoliko bi "bošnjaštvo" zvanično postavio kao problem i potrebu vaspitanja djece neminovno bi morao doći u sukob sa interesima i politikom Austrije. S druge strane, ako bi patriotsko vaspitanje usmjerio u pravcu razvijanja rodoljublja prema Austriji kao jedinoj otadžbini Kapetanovićev ideal u pogledu "bošnjaštva" ne bi imao ni smisla ni logike.

Po našem mišljenju možda bi ovo bio jedan od opravdanih razloga zbog kojih je Mehmed beg Kapetanović izostavio temu o patriotskom vaspitanju.

Ništa nije rečeno o kockanju, alkoholizmu, uništavanju spomenika, ubistvu, mučenju životinja i uništavanju prirode. Po tome dalo bi se pretpostaviti da ove negativnosti nijesu bile izrazite i da maloljetnički kriminal nije bio razvijen. Na ovu misao navodi nas i to što je autor obradio tezu "Krađa" (16—17) predlažući najstrožu kaznu za ovaj prestup. Postoji vjerovatnoća da Kapetanović ne bi zaobišao i ove negativne pojave ukoliko bi se pojavljivale u širem obimu.

U Risalei—ah laku djeca su posmatrana više izolovano od porodice i društva. Gotovo sve pouke i preporuke upućene su samo njima iako je njihovo vaspitanje neposredno povezano i zavisno od porodice, i društva i, naravno, od škole. Djeca bez njih nijesu u stanju savladati mnoštvo prepreka koje im stoje na putu pravilnog vaspitanja.

Naša namjera nije da ovo pitanje dalje komentarišemo ali smo mišljenja da bi knjiga Risalei—ah lak bila sadržajnija da se autor u jednom kraćem osvrtu obratio porodici — prvenstveno roditeljima — i društvu, upozoravajući ih na dužnosti prema djeci. Netreba gubiti iz vida da su djeca dio društva i porodice). Smatramo da takav osvrt ne bi mogao mimoći ni učitelja ni majstora.

Realnija ocjena o Kapetanoviću kao autoru i njegovom djelu mogla bi se donijeti na osnovu upoređivanja Risalei—ah laka s izvorima kojima se on služio. Na taj način moglo bi se ustanoviti koliko je Kapetanovićev rad originalan i ocijeniti njegova mjerila kojima se služio prilikom izbora problema odnosno teza koje obrađuje u svojoj knjizi.

Ali, treba naglasiti, naš zadatak nije da se ovom prilikom upuštamo u tu operaciju ma da je ona potrebna. Ne pretendujući na pisanje studije o Risalei—ah laku naš je cilj bio da prilikom jubileja — 90. godišnjice štampanja ove knjige — napišemo rad popularne sadržine.

Knjižica Risalei—ah lak bila je koristan udžbenik i važan je pedagoški dokument iz oblasti školstva naše relativno davne prošlosti. Vršila je plemenitu misiju i funkciju: vaspitanje djece i odraslih. Zasluživala je, kao takva, da se nađe u svakoj bosanskoj kući.

Mehmed beg Kapetanović Ljubušak ne samo da je "prvi raskinuo s tradicijom objavljivanja svojih stvari arapskim slovima i počeo da upotrebljava latinicu i ćirilicu", bio "jedini" među Muslimanima koji je "odmah počeo da propagira rad, kretanje i bio

sam relativno agilan čovjek i primjerom i riječju ukazivao im put, kojim treba da idu”⁸⁾ nego se uvrstio u red autora školskih udžbenika i u neku ruku u red bosanskih pedagoga. Zbog toga ne može ni njega ni njegovo djelo **POUKA O LIJEPOM I RUŽNOM PONAŠANJU** zaobići istorija školstva Bosne i Hercegovine.

SUMMARY

FIRST MOSLEM'S BOOK IN BOSNIA AND HERZEGOVINA PRINTED IN LATIN CHARACTERS

Mehmed-bey Kapetanović-Ljubušak, writer, collector of national treasure, public and political worker wrote the pamphlet *Risalei ahlak* or *Moral about good and bad manners*. The book is printed in 1300 by Hidžra (1883). It is the first book written and printed in latin characters by the Moslems in Bosnia and Herzegovina. The author is not noted on the book, but it is well-known that it was Kapetanović. The author of this article Jovan Jovanović, toward accessible literature identifies the writer and gave the review of the contents of the book.

8) V. Ćorović, Mehmed beg Kapetanović, str. 37.